

Васил С. Дрвошанов¹
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
ЈНУ Институт за македонски јазик
„Крсте Мисирков“ – Скопје

Оригинални научни рад
УДК 811.163.3'282.2(497.7)
811.163.3'367.62'37(497.7)
Примљено 10. 7. 2013.

КОН СЕМАНТИКАТА НА ЛЕКСЕМАТА *ФОРТУНА* ВО МАКЕДОНСКИТЕ ГОВОРИ

Авторот во разгледуваниот напис ја анализира семантиката на лексемата *форуна* во македонските говори. Врз основа на користениот дијалектен материјал тој забележува дека на македонската јазична територија суштествуваат исклучително голем број фонетски разновидности на споменатата лексема, којашто развила неколку значења со широка лепеза семантички нијанси. Според методологијата на ареалната лингвистика тој ја претставува распространетоста на фонетските и на семантичките разновидности на лексемата *форуна* и на другите лексеми со метеоролошко значење: *алетина*, *ветрушка*, *вијавица*, *витлавица*, *виулица*, *луна*, *пепелница*, *слапавица*, *спида* и *уклама* во македонскиот дијалектен систем. Притоа, авторот дава неопходни етимолошки толкувања за секоја лексема и прави проверка на лексемите во лексикографските трудови *Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања* и *Толковен речник на македонскиот јазик*. На крајот, заклучува дека македонските народни говори, кои се развивале сосема спонтано, трпеле туѓи влијанија низа векови и зачувале голем број лексеми, чија семантика е многу послоевита отколку онаа што е забележана денес во речникот на стандардниот јазик.

Клучни зборови: *форуна*, семантика, лексика, разновидности, распространетост, македонски говори, македонски јазик, речници, етимологија.

Основата на македонскиот стандарден јазик се т.н. централни македонски говори од западното наречје, што ги сочинуваат прилепско-битолските, кичевско-поречките и скопско-велешките говори. Помеѓу другото, тоа се должи на „фактот што западномакедонските говори, кои се развивале подалеку од центрите на соседните словенски јазици, излучиле во себе најголем број типично македонски црти, врз чија основа може да

¹ vasildrvoshanov@yahoo.com

се изгради еден јазик со наполно самостојно обележје“ (Конески 1967: 75). Со оглед на тоа што стандардизацијата на современиот македонски јазик е извршена по Втората светска војна, основниот речнички фонд од споменатите говори е забележан во *Речникот* (Конески 1961–1966). Освен од т.н. централни македонски говори, во *Речникот* нашле место и лексемите од другите македонски говори, кои не го нарушуваат фонетскиот и морфолошкиот карактер на македонскиот стандарден јазик, со што се испочитувал еден од трите главни принципи на Крсте Мисирков, кој се залагал „3, речничниот материјал да ѝ е собран“ е от сите македонски наречја“ (Мисирков 1974: 145)

Факт е дека народните говори не изумираат. Тие само се возобновуваат во текот на времето. Народните говори чуваат голем број лексеми, чија семантика е многу послоевита отколку онаа што е забележана во речникот на стандардниот јазик. Со својата свежина тие претставуваат непресушни извори во збогатувањето на стандардниот јазик. Сведоштво за тоа е и лексемата *фортуна* со голем број семантички нијанси, забележани во народните говори.

Врз основа на материјалот, собираен според *Прашалникот* (Видоески 2000) за потребите на проектот *Македонски дијалектен атлас* при Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ во Скопје, од каде што го користевме дијалектниот материјал за овој напис, може да се осознае дека во македонските говори се среќаваат исклучително голем број фонетски разновидности на споменатата лексема, сп. *фортуна*, *форт'уна*², *форт'уна*, *фуртуна*, *фурт'уна*, *фурту:на*, *фурт'уна*, *ферт'уна*, *ф^ортуна*, *ф^(а)ртуна*, *ф^артуна*, *ф^арт'уна*, *ф^артуна*, *ф^арт'уна*, *фартуна*, *фарт'уна*, *фрт'уна*, *фр^ат'уна*, *фуртума*, *ф^артума*, *фартума*, *фртума*, *фуртина*, *фур'уна*; *вуртуна*, *вурт'уна*, *верт'уна*, *в^артуна*, *в^артуна*, *в^арт'уна*, *вртуна*, *врт'уна*, *вортума*, *вуртума*, *в^артума*, *в^артуна*, *вртуна*, *в^ртуна*, *вртина*; *уртуна*; *хурт'уна*; и *урт'уна*. Освен лексемата *фортуна*, со метеоролошко значење во македонскиот дијалектен систем се јавуваат и лексемите: *алет'уна*, *вијав'уца*, *витла'уца*, *виулица* (*в'иулица*, *виул'уца*), *в^атр'ушка*, *луна*, *пепелница*, *слапавица*, *спида* и *уклама*.

Во овој прилог ќе се обидеме да ја претставиме распространетоста на фонетските и на семантичките разновидности на лексемата *фортуна* и на другите лексеми од ова семантичко поле на македонската јазична територија. Притоа, ќе дадеме и неопходни етимолошки толкувања за секоја лексема и ќе направиме проверка на лексемите во лексикографските трудови *Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања* (Конески 1961–1965) и *Толковен речник на македонскиот јазик* (Конески 2003–2011).

² Акцентот е одбележен само во оние случаи, каде што има отстапување од акцентот во македонскиот стандарден јазик.

Уште на почетокот ќе речеме дека мошне е интересно тоа што лексемата *фортуна* со споменатите фонетски разновидности развила неколку значења со широка лепеза семантички нијанси, сп. **1.** Силен ветар. **2. а.** Ветар со дожд. **б.** Ветар со снег. **в.** Ветар со снег и/или со дожд. **3.** Ветар со прашина итн.

Со значење 'силен ветар' лексемата *фортуна* ја среќаваме во петнаесетина пунктови со испрекинати ареали на македонскиот јазичен простор, сп. *форт'уна* (Езерец–Костурско, Тушин–Мегленско, Габрово–Струмичко), *фурт'уна* (Стојаково–Гевгелиско, Робово–Струмичко, Младо Нагоричане–Кумановско), *ф^арт'уна* (Подареш–Радовишко), *ф^арт'уна* (Патарос–Кукушко, Конче–Радовишко), *фарт'уна* (Дедино–Радовишко), *фртума* (Вранештица–Кичевско); *врт'уна* (Четирице–Кумановско); *хурт'уна* (Негован–Солунско) и *урт'уна* (Савек–Серско).

На македонската јазична територија лексемата *фортуна* и нејзините фонетски разновидности ја наоѓаме со извесни семантички нијанси во дваесетина изолирани пунктови, сп. *фортуна* 'силен но краткотраен ветар' (Раждожа–Струшко), *форт'уна* 'ного ветр'ишта' (Клисура–Неготинско), *форт'уна* 'многу силен ветар' (Г. Пожарско–Мегленско), *фуртуна* 'ветро ко да свире' (Пустец–Долнопреспанско), *фурт'уна* 'силен ветар во круг' (Муртино–Струмичко), *фурту:на* 'езерски силен ветар' (Нивици–Малопреспанско), *ф^ортуна* 'ветар што носи одделни предмети и бучи' (Вевчани–Струшко), *ф^арт'уна* 'ветарот се врти во круг и фиука' (Ново Село–Струмичко), *фртума* 'силен ветар со студ' (Лешница–Кичевско), *фртума* 'свртуе ветаро' (Припечани–Кочанско), *фртума* // *фрт'уна* 'ветеро праве фрт'уна, ќе зад'име' (Спанчево–Кочанско), *фрт'уна* 'силен ветар од разни страни' (Нивичино–Струмичко); *вуртуна* 'силни ветришта' (Путурос–Битолско), *в^артуна* 'дуа, га суче ветарат' (Вратница–Тетовско), *вртуна* 'кога да вее ветрот' (Никодин–Прилепско), *врт'уна* 'дува, вее, врти' (Клечовце–Кумановско), 'ветар кад врти' (Романовце–Кумановско), 'сите ветришча вее и стане врт'уна' (Превод–Светиниколско), 'дуа и врте' (Долни Балван–Штипско), 'ветер силен, отад, одав'ат' (Судик–Светиниколско), 'во круг' (Лесново–Пробиштипско) и *вртума* 'будала ветар, не врне' (Слепче–Прилепско).

Многу почесто лексемата *фортуна* и нејзините фонетски разновидности во македонскиот дијалектен систем означуваат метеоролошка појава, што го поврзува ветрот со дождот и со снегот, одделно или заедно.

Со значење 'ветар со дожд' споменатата лексема со нејзините фонетски разновидности е нотирана во неколку пунктови, сп. *фурт'уна* // *ф^арт'уна* (Пирава–Валандовско), *фртума* (Ефловец–Кичевско), *фрт'уна* (Штип, Гратче–Кочанско), *фуртина* (Радовиш), *фур'уна* (Попадија–Леринско) и *в^артуна* (Теарце–Тетовско).

Во десетина островски ареали лексемата *фортуна* и нејзините фонетски разновидности се среќаваат со извесни семантички нијанси, сп. *форт'уна* 'силен дожд со ветар' (Струпино–Воденско), *фурт'уна* 'силен ветар со дожд' (Дојран–Гевгелиско), 'дожд со ветар силен' (Слимница–Костурско), 'силни виулици со дожд' (Чеган–Воденско), 'вонка ветар и дош глава не сја'в'увја' (Крецово–Кукушко), *фјартуна* 'голем ветар со дожд' (Трпејца–Охридско), *фјарт'уна* 'силен ветар, дува летно време, некогаш со дош' (Мутулово–Кукушко), *фртуна* 'врне и вее' (Дихово–Битолско), *фрт'уна* 'силен ветер и дош коа фукне' (Саса–Делчевско); *вртуна* 'вее и врти силен дожд и ветер' (Гавато–Битолско), 'силен ветер со дожд' (Буково–Битолско), *врт'уна* 'ветар силен, со врнење дожд' (Дуње–Прилепско) и *вјртуна* 'слично на виулица, но со вртење, може да биде дожд и ветар' (Брезно–Тетовско).

Лексемата *фортуна* и нејзините фонетски разновидности на македонскиот дијалектен простор се употребува и со значењето 'ветар со снег', сп. *форт'уна* (Барово–Кавадаречко), *фурт'уна* (Црнешево–Воденско), *ф^(а)рт'уна* (Држилово–Скопско), *фјартуна* (Жерноница–Дебарско, Гломбочани–Долнопреспанско), *фрт'уна* (Лаки–Виничко, Кркља–Кривоаланечко), *фртуна* (Кнежино–Кичевско, Здуње–Бродско); *вртуна* (Паралово–Битолско) и *вртуна* (Лезово–Пробиштипско).

Споменатата лексема со нејзините фонетски разновидности повеќе се јавува со значенската отсенка 'силен ветар со снег', сп. *форт'уна* (Конско–Гевгелиско), *фуртуна* (Живојно–Битолско, Струга, Ошчима–Костурско), *фурт'уна* (Поп'лжани, Д. Котари–Леринско, Тречно–Кајларско), *ферт'уна* (Никоман–Штипско), *ф^ортуна* (Модрич–Струшко), *фјартуна* (Ресен), *фрт'уна* (Злетово–Пробиштипско, Стар Истевник–Делчевско), *фуртуна* (Волино–Охридско); *вртуна* (Скочивир–Битолско), *вјртуна* (Царев Двор–Ресенско) и *врт'уна* (Богословец–Светиниколско).

Во островски ареали лексемата *фортуна* со нејзините фонетски разновидности се среќава во низа семантички варијации на семемата 'ветар со снег', сп. *фортуна* 'невреме, ветар со снег' (Стеблево–Дебарско), *форт'уна* 'ветар со снег и се врти' (Марена–Неготинско), 'силен ветар кога дува го разнесува снегот во разни правци' (Езерец–Костурско), *фурт'уна* 'лошо време кога врне снег и вее силен ветер' (Бобошчица–Корчанско), *ф^артуна* 'кога врне снег и ветерот дува' (Ростуше–Дебарско), *фјартуна* 'силен ветер пропратен со снегови' (Љубојно–Ресенско), *фјарт'уна* 'силен ветер, зав'ива го снего' (Дукатино–Струмичко), *фртуна* 'ветер измешан со снег' (Галичник–Дебарско), *фрт'уна* 'ка'т силно дуа и снего прави соспи' (Жидилово–Кривоаланечко), 'кога меша ветерот во снег' (Ваташа–Кавадаречко), 'ветришта, снек' (Костин Дол–Кочанско),

’кога врне снег и вее силен ветер‘ (Блатец–Виничко), *фуртума* ’брз ветар со снег, брзо мине‘ (Д. Дивјаци–Крушевско), *фџртума* ’силен ветар кога го врти снегот‘ (Тумчевиште–Гостиварско), *фртума* ’в’еј-врни со снек‘ (Кукуречани–Битолско), ’снек ко ќе врнет и ветор‘ (Н. Брезница–Скопско); *вртуна* ’снег и ветер, темница, не с’е-виѓа‘ (Нерези–Скопско), ’снегот се врти од ветрот многу силно: бре, ногу пепелница (в)фати, н’е-се испаѓа надвор‘ (Башино Село–Велешко), *врт’уна* ’снег и ветар, снегот се врти‘ (Шопско Рударе–Кратовско), ’вее и напр’ави тол’ике соспе‘ (Жегѓане–Кумановско), ’кога ветарот носи снегот од покривите‘ (Орашац–Кумановско), ’сите ветришта биев и га вртев снегат‘ (Немањци–Светиниколско), ’снек со ветар, врти‘ (Дивле–Скопско), ’магла и снег со силен ветар‘ (Тројаци–Прилепско) и *вртума* ’снек, ветер, дува, не се гледа‘ (Белимбегово–Скопско).

Кон оваа широка лепеза семантички варијации на семемата ’ветар со снег‘ се приклучуваат и фонетските разновидности на лексемата *фортуна*, означени со квалификативот ’виулица‘, сп. *фортуна* (Клење–Дебарско), *фртуна* (Црквино–Велешко, Гари–Дебарско), *фрт’уна* (Буф–Леринско); *вџртуна* (Крушје–Ресенско), *вртуна* (Псача–Кривопаланечко) и *вртума* (Ракотинци–Скопско, Карабуниште–Велешко), односно со квалификативот ’меќава‘, сп. *фртума* (Туин–Кичевско).

Во македонскиот стандарден јазик лексемата *виулица* се употребува со значењето ’снежно невреме, силен ветар со снег, снежна бура‘ (Конески 2003, s. v. *виулица*), односно лексемата *меќава* се користи со значењето ’силно невреме, ветер со снег; сп. *виулица*‘ (Конески 2006, s. v. *меќава*).

На македонската јазична територија лексемата *фортуна* и нејзините фонетски разновидности поретко ги наоѓаме со значењето ’ветар со снег и/или со дожд‘, сп. *фртума* (Смилево, Драгош–Битолско), *фрт’уна* (Киселица–Делчевско), *фџртума* (Пожаране–Гостиварско) и *вуртума* (Слепче–Демихисарско).

Од значењето ’ветар со снег и/или со дожд‘ се регистрирани следните семантички нијанси, сп. *фуртуна* ’силен ветер со снег или дожд‘ (Којнско–Охридско), ’зимска со снег, дош‘ (Љубаништа–Охридско), ’лошо време, силен ветер со дош или снег‘ (Прострање–Кичевско), *фурт’уна* ’силни виулици со дожд‘ (Чеган–Воденско), *фрт’уна* ’силен ветер со: дожд, снег или град што го врти‘ (Двориште–Беровско).

Значењето ’ветар со прашина‘ на лексемата *фортуна* со нејзините фонетски разновидности во македонските говори се среќава сосема ретко.

Во врска со тоа значење се нотирани следните нијанси, сп. *форт’уна* ’ситен ветер со прашина, снег‘ (П’теле–Леринско), *фуртуна* ’летна, со прашина‘ (Љубаништа–Охридско), *фџрт’уна* ’ветер, прашина‘ (Виница)

и *фјартуна* 'со прашина лете, крши дрва, прави суви намети' (Ресен), 'силен ветер што врти, прашина' (Годешево–Гоцеделчевско), 'сува, со прашина' (Гломбочани–Долнопреспанско).

Освен споменатите значења, во изолирани пунктови на македонската јазична територија лексемата *фортуна* со нејзините фонетски разновидности се среќава и со други значења од метеоролошки карактер, сп. *форт'уна* 'дожд и силен снег' (Езерец–Костурско), *фурт'уна* 'силен дожд' (Гуменце–Еницевардарско), 'лошо време' (Ранци–Кајларско), *ф^арт'уна* 'силна вода, силен ветар' (Миравци–Гевгелиско), *фјарт'уна* 'лошо време' (Липинци–Кајларско), *фртуна* 'невреме' (Леска–Долнопреспанско), *фрт'уна* 'бесен ветер што го завива смеќето' (Пехчево, Берово), *фртума* 'големо невреме' (Попоец–Кичевско) и *вртума* 'дош, снег' (Зелениково–Скопско).

Во пунктот Радовиш фонетската разновидност *фуртина* на лексемата *фортуна* се среќава со значење 'детско летало, змај'.

Во некои пунктови не се дадени прецизни објасненија за значењето на лексемата *фортуна*, односно на нејзините фонетски разновидности, сп. *фурт'уна* 'куту фурт'уна зјамин'а' (Фурка–Гевгелиско), *фартума* 'фати јака фартума' (Куново–Гостиварско); *вартума* 'фортуна' (Ботун–Охридско).

Во значителен број пунктови, пак, воопшто не се дадени толкувања на лексемата *фортуна*, односно на нејзините фонетски разновидности, туку само е потврдено нивното присуство, сп. *форт'уна* (Марковени–Костурско, Љуботен–Штипско), *фуртуна* (Крушовјани, Стровија–Прилепско, Граждено–Долнопреспанско), *фурт'уна* (Тиолишта, Хрупишта, Добролишта, Крчишта, В'мбел–Костурско, Емборе–Кајларско, Луковец–Воденско, Велуса–Струмичко), *фурт'уна* (Тресино–Воденско), *ф^артуна* (Претор–Ресенско, Л'к–Долнопреспанско), *фјартуна* (Пештани–Охридско, Ржаново, Боровец–Струшко, Г. Косоврасти, Баниште, Горенци–Дебарско, Печково, Маврово–Гостиварско), *фјарт'уна* (Горенци–Костурско, С'ботско–Мегленско, Николич–Гевгелиско), *фартуна* (Волковија–Гостиварско, Голем Папрадник–Дебарско), *фртуна* (Букојчани–Кичевско, Шулин–Долнопреспанско, Думановце–Кумановско), *фрт'уна* (Зеленич–Леринско, Смоларе, Стинек, Велуса–Струмичко, Калиманци–Виничко, Мачево–Беровско, Тработевиште–Делчевско, Габер–Кривоаланечко), *фрјт'уна* (Белица–Санданско), *фртума* (Кнежево–Кратовско, Сараќинце, Милетино, Челопек–Тетовско); *вурт'уна* (Старавина, Витолиште–Битолско), *верт'уна* (Конопиште–Кавадаречко), *вјартуна* (Лескоец–Охридско, Претор, Стење–Ресенско), *вјарт'уна* (Подлес, Градско–Велешко, Праведник–Кавадаречко), *вртуна* (Катланово, Бардовци, Кучково–Скопско, Оровник, Рамне–Охридско),

врт'уна (Лугунци–Велешко, Рожден–Кавадаречко, Павлешенци, Кнежје–Светиниколско), *вуртума* (Тополчани, Прилепец–Прилепско, Речица–Охридско), *в'ртума* (Лешок–Тетовско), *в'ртума* (Глобочица–Струшко), *вртума* (Г. Белица–Бродско, Извор, Богомила–Велешко, Драчево, Црешево, Бардовци, Кучково–Скопско, Ракотинце–Тетовско), *вртина* (Луке–Кривоаланечко) и *уртуна* (Сухо, Висока–Солунско).

Лексемата *фортуна*, сп. „*förtūna* f (15. v.) = *fortūna* (Mljet, Šolta, Cres, Rab, slov.) = *frtuna* (Mikalja) = *virtūna* (Vuk, slov.) »vihor, vihar, oluja na moru«. U tom značenju riječ je balkanska, proširena i na Srednjem istoku kao mletačka ili genoveška posuđenica: rum. *furtună*, bug. *färtuna* = *fratuna*, *vártuna*, alb. *fortunë*, ngr. *φουρτῦνα*, tur. *firtina*“. Произлегува „od lat. > tal. *fortuna* »sreća« (u značenju »vjetar« je eufemizam), od *fors*, gen. *-tis* »sudbina«“ (Skok 1971, s. v. *förtūna*).

Од ова семантичко поле на македонската јазична територија со метеоролошки карактер се забележани и лексемите: *алет'ина*, *виј'ав'ица*, *витла'ица*, *виулица* (*в'иулица*, *виул'ица*), *в'атр'ушка*, *луна*, *пепелница*, *слапавица*, *спида* и *уклама*.

Лексемата *алет'ина* 'ветрушка у круг' (Судиќ–Светиниколско), 'у круг' (Древено–Пробиштипско), сп. „*ала* f. 'митолошка неман, слична аждаји или змају': За алу се мисли да има од аждахе особиту духовну силу те лети и води облаке и град наводи на летину (Вук 1818; РСА),... 'олуја с градом, непогода': Алу народ замишља као црни ветар који иде земљом. Где год прође, мора да духне вијор, који врти као Хомоље (РСА), Ускоци (Станић), 'јак, хладан, штетан ветар' Косова (Елезовић I), Васојевићи (СТИЈОВИЋ),... *алина* f. аугм. 'јак ветар, непогода' (Врање) (Златановић); и са *x*:- *хала* 'неман, аждаја' Ниш, БиХ,... *халетина* аугм. пеј. (грађа РСА)“. Лексемата е „јужнословенски, можда прасловенски дијалектизам **xala*, уп. мак. *ала* 'ала, аждаја', *алетина*, буг. (*x*)*à*ла, (*x*)*алетина* у значењима 'неман, непогода; снажан, прождрљив човек', даље каш. *xala* 'биће или ствар великих размера'. Псл. **xala* 'стихија'→'чудовиште, демон' вероватно поствербалног порекла, уп. у кашупском поред *xala* синонимно *oxala*, према с.-х. дијал. *oala* 'маскирани члан коледарске групе' поред *xala* 'обредна маска јелена' Српска Црња (М. Ивић, РВМ 12–13/1964: 47)...“ (Грицкат-Радуловић 2003, s.v. *ala*²). Лексемата *виј'ав'ица* 'не излив'ајте, вонка виј'ав'ица има' (Амбар Ќој–Кукушко), сп. *вевица* 'виелица', односно *vějavica* (Vuk) = *vijavica* (iјekavci, Vuk) »течава« (упог. rus. *vejatica*) е по потекло од општослов. и праслов. (стцслов.) *vějati*, »1° (atmosferski termin za radnju vjetra) puhati, duhati (*dva vetra veju*, narodna pjesma; метафора: *snijeg vije*) (Георгиев 1971, s.v. *вєя*; Skok 1973, s.v. *vějati*²). Лексемата *витла'ица* (Богомила–Велешко) е по потекло од балтослов. и праслов. (стцслов.) *vitl̥* (Skok 1973, s.v. *vi̯tao*). Лексемата *виулица* (Цепиште–Дебарско), *в'иулица* (Калиманци–Виничко),

виул'ица (Зеленич–Леринско) има ие., балтослов., општослов. и праслов. потекло (Skok 1973, s.v. *vīti*). Лексемата *в'аџтр'ушка* 'силен ветар, предметите што ги дига, ги врти во вид на конус' (Патарос–Кукушко), сп. *ветр'ушка* 'вихрушка' е по потекло од праслов. *větrъ* (Георгиев 1971, s.v. *вятър*), односно од ие., балтослов., општослов. и праслов. со помош на суфиксот *-tro* *vjětar*, gen. *vjětra m* (Vuk) = *větar* (ekavski, Kosmet, čak., ŽK) = (ikavski *vītar* »ventus« (Skok 1973, s.v. *vjati*²). Лексемата *луна* 'силен ветер, зав'ива го снег' (Дукатино–Струмичко), сп. „болг. *луна* ж.р. 'сильный ветер, вихрь' (Геров), макед. *луна* ж.р. 'буря, гроза, ураган' (И–С), сербохор. диал. *lūna* ж.р. 'дурное настроение, расстройство, бессмысленная ярость' (Hraste-Šimunović I, 511), русск. диал. *луна* ж.р. 'смерть' (смол., Филин 17, 193; Даль³ II, 708), блр. диал. *луна* ж.р. 'несчастье, бедствие' (Шатэрнік 149). Объясняют как родственное **lěviti* (см.), ср. лит. *liautis* 'прекращаться, переставать'“ (Трубачев 1990, s.v. **luna II*). Лексемата *пепелница* 'снегот се врти од ветрот многу силно: бре, ногу пепелница (в)фати, н'е-се испаѓа надвор' (Башино Село–Велешко) произлегува од општослов. и праслов. лексема *penel*, чиј ие. корен е **pel-* »grah, brašno« (Skok 1972, s.v. *pěreo*). Лексемата *слапавица* 'снег и ветар; снегот кога е мек; таков снег има кога врне југот' (Езерец–Костурско) се смета дека е општослов. и праслов. ономотопеја. „Nije izvjesno da li je odatle i *hlapavica* = *klapavica* (Vuk, Crna Gora) = *lapavica f* »sinonim: susnježica, Regen und Schnee durcheinander« (Skok 1971, s.v. *hlapiti*). Лексемата *спида* 'силен ветар' (Градобор–Солунско), сп. грч. *сп'ида*, *асп'ида*, \square *сп'иς*, слов. *аспида* (Аргировски 1998, s.v. *спида*). Лексемата *уклама* 'силен но краткотраен ветар' (Радожда–Струшко), сп. *юклама* е по потекло од турскиот јазик, тур. *jük* »teret« (Младенов 1941, s.v. *юкъ*; Skok 1971, s.v. *jükluk*).

Во *Речникот на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања* (Конески 1961–1965), освен лексемата *фортуна*, сп. (силна снежна бора, силен дожд и ветер) *vejavica*; *oluja* (Конески 1966, s.v. *фортуна*), со метеоролошко значење се нотирани и лексемите: *ветрушка* > *в'аџтр'ушка*, *витлавица* > *витла'ица*, *виулица* (*в'иулица*, *виул'ица*), *лапавица* > *слапавица*, *луна*, *пеп(л)иште* и *спида*, сп. **ветрушка** *f* 1. jak vetar, vihor... (Конески 1961, s.v. *ветрушка*), **витлавица** *f* vihor, perogoda, lapavica (Конески 1961, s.v. *витлавица*), **виулица** *f* 1. vihor. 2. vejavica (Конески 1961, s.v. *виулица*), **лапавица** *f* 1. lapavica... (Конески 1961, s.v. *лапавица*), **луна**¹ *f* oluja (Конески 1961, s.v. *луна*¹), **луња** *f* в. луна¹ (Конески 1961, s.v. *луња*¹), **пеп(е)лиште** *n*... 3. silna prašina; пепелишта и виулици vihor¹ prašine... (Конески 1965, s.v. *пеп(е)лиште*) и **спида** *f* (многу лошо време, дрча) меѓава, nevreme, perogoda (Конески 1966, s.v. *спида*).

Со несоодветно значење во *Речникот* (Конески 1961–1965) се регистрирани лексемите: *алет'ина* и *пепелница*, сп. **алетина** *f* *augt*. од ала (Конески 1961, s.v. *алетина*), **ала** *f* ala, aždaja (Конески 1961, s.v. *ала*),

пепелница *f* 1. lug, ced. 2. pepeljara. 3. (болест во житата и др.) plamenjača (Конески 1965, s.v. *пепелница*), но: **пеп(е)лиште** *n*... 3. silna prašina; пепелишта и виулици vihogi prašine... (Конески 1965, s.v. *пеп(е)лиште*).

Во *Речникот* (Конески 1961–1965) воопшто не се нотирани лексемите: *вијав'ица* (< веавица) и *уклама*.

Со оглед на фактот што *Толковниот речник на македонскиот јазик* (Конески 2003–2011) е обработен заклучно со материјалот под буквата С, во него со метеоролошко значење се забележани и протолкувани лексемите: *веавица* > *вијав'ица*, *ветрушка* > *в'атр'ушка*, *виулица* (*в'иулица*, *виул'ица*), *лапавица* > *слапавица*, *луна*, *пепелиште* и *спида*, сп. **веавица**, *мн.* веавици *ж.* Силен ветер со снег, снежна бура. *Вечерта фати силна веавица* (Конески 2003, s. v. *веавица*), **ветрушка**, *мн.* ветрушки *ж.*... 2. Силен ветар, виор... (Конески 2003, s.v. *ветрушка*), **виулица**, *мн.* виулици *ж.* Снежно невреме, силен ветар со снег, снежна бура. *Во зимската ноќ беснееше снежна виулица* (Конески 2003, s. v. *виулица*), **лапавица** (само *едн.*) *ж.* Вид снежен врнеж, снег помешан со дожд, мокар снег. *Синоќа врнеше лапавица* (Конески 2006, s.v. *лапавица*), **луна**¹, *мн.* луни *ж.* в. луња (Конески 2006, s.v. *луна*¹), **луња**, *мн.* луњи *ж.* 1. Големо невреме, силен студен ветар со дожд или снег; бура. *Беснееше луња со ветар и дожд. Снежна бура*... (Конески 2006, s.v. *луња*), **пепелиште**, *мн.* пепелишта *ср.* и **пеплиште**, *мн.* пеплишта *ср.*... 2. Силна прашина во воздухот, виор од прашина. *Се кренаа силни пеплишта. Ветрот носеше пеплиште*... (Конески 2008, s.v. *пепелиште*) и **спида** (само *едн.*) *ж.* (дијал.) Ветер што врти во круг, силен ветер; лошо време, невреме (Конески 2011, s.v. *спида*).

Во *Толковниот* (Конески 2003–2011) со несоодветно значење се нотирани лексемите: *алет'ина* и *пепелница*, сп. **ала**, *мн.* али *ж.* (арх.) Аждер. *Жртви се на тие алчни али. Се зададе бесна ала. // алетина, *мн.* алетини *ж.* пејор. (Конески 2003, s.v. *ала*) и **пепелница**, *мн.* пепелници *ж.* 1. Вода вршена во пепел и потоа исцедена, пепелава вода. *Жените ја вареле пченката со пепелница. Селаните ги миеја празните бочви со пепелница*. 2. в. пепеларник и пепелник 3. 3. Паразитска болест што ги напаѓа листот и плодот кај житата, овошките и други растенија. *Пченицата фати пепелница* (Конески 2008, s.v. *пепелница*), но: **пепелиште**, *мн.* пепелишта *ср.* и **пеплиште**, *мн.* пеплишта *ср.*... 2. Силна прашина во воздухот, виор од прашина. *Се кренаа силни пеплишта. Ветрот носеше пеплиште*... (Конески 2008, s.v. *пепелиште*).*

Во *Толковниот* (Конески 2003–2011) воопшто не е регистрирана лексемата *витла¹ца* (< витлавица).

Од прегледот на значењата на лексемата *фортуна* и на нејзините фонетски разновидности, кои се среќаваат на македонската јазична

територија, може да се констатира дека споменатата лексема со нејзините разновидности, покрај диференцираните значења 'силен ветар', 'ветар со дожд', 'ветар со снег', 'ветар со снег и/или со дожд' и 'ветар со прашина', се јавува со голем спектар семантички нијанси. Тоа зборува дека лексемата *фортуна*, опстојувајќи долго време на македонскиот дијалектен терен, во отсуство на македонски стандарден јазик, претрпела низа преосмислувања во рамките на тематското подрачје метеорологија. Освен тоа, споменатата лексема е најшироко распространета на македонската јазична територија.

Другите лексеми, кои се јавуваат со метеоролошко значење во македонскиот дијалектен систем, како што се: *алет'ина*, *виј'ав'ица*, *витла'ица*, *виулица* (*в'иулица*, *виул'ица*), *в'атр'ушка*, *луна*, *пепелница*, *слапавица*, *спида* и *уклама*, имаат островски ареали. Некои од нив во исти пунктови со исто значење се среќаваат паралелно со лексемата *фортуна* или со нејзините фонетски разновидности, сп. *фортуна* // *уклама* 'силен но краткотраен ветар' (Радожда–Струшко), *ф'арт'уна* // *луна* 'силен ветер, зав'ива го снегот' (Дукатино–Струмичко), *фрт'уна* // *в'иулица* (Калиманци–Виничко), *фрт'уна* // *виул'ица* (Зеленич–Леринско), *вртуна* // *пепелница* 'снегот се врти од ветрот многу силно: бре, ногу пепелница (в)фати, н'е-се испаѓа надвор' (Башино Село–Велешко) и *вртума* // *витла'ица* (Богомила–Велешко).

Паралелно со лексемата *фортуна* или со нејзините фонетски разновидности во исти пунктови, но со извесна диференцијација, се нотирани следните лексеми, сп. *форт'уна* 1. 'силен ветар', 2. 'силен ветар кога дува го разнесува снегот во разни правци', 3. 'дожд и силен снег', наспрема *слапавица* 'снег и ветар; снегот кога е мек; таков снег има кога врне југот' (Езерец–Костурско) и *врт'уна* 'ветер силен, от'ад, од'ав'ат', наспрема *алет'ина* 'ветрушка у круг' (Судик–Светиниколско).

Од проверката на разгледуваните лексеми, забележани во македонскиот дијалектен ареал, може да се констатира дека најголемиот број од нив се нотирани во македонските лексикографски трудови со некое од метеоролошките значења на лексемата *фортуна*. Во двата лексикографски труда со несоодветно значење се регистрирани лексемите *алетина* и *пепелница*. Во *Речникот* (Конески 1961–1965) не се нотирани лексемите *виј'ав'ица* (< веавица) и *уклама*, а во *Толковниот* (Конески 2003–2011) не е регистрирана лексемата *витла'ица*.

Во однос на потеклото на разгледуваните лексеми, може да се констатира дека поголемиот дел од нив имаат словенски карактер, сп. *алет'ина*, *виј'ав'ица*, *витла'ица*, *виулица* (*в'иулица*, *виул'ица*), *в'атр'ушка*, *луна*, *пепелница* и *слапавица*, а помалиот дел од нив се од туѓо потекло, сп. *уклама* (од турскиот), *спида* (од грчкиот) и *фортуна* (од латинскиот).

На крајот, може да се заклучи дека македонските народни говори, кои се развивале сосема спонтано, трпеле туѓи влијанија низа векови и зачувале голем број лексеми, чија семантика е многу послоевита отколку онаа што е забележана денес во речникот на стандардниот јазик. Потврда за тоа, помеѓу другото, е и лексемата *форуна* со нејзините фонетски разновидносни, нотирана на македонската јазична територија, којашто развила неколку значења со широка лепеза семантички нијанси.

Цитирана литература

- АРГИРОВСКИ, Мито. *Грцизмите во македонскиот јазик*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 1998.
- ВИДОЕСКИ, Божидар. *Прашалник за собирање материјал за Македонскиот дијалектен атлас*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 2000.
- ГЕОРГИЕВ, Вл. (ред.). *Български етимологичен речник*. Том I. Софија: Издателство на Българската академия на науките, 1971.
- ГРИЦКАТ-РАДУЛОВИЌ, Ирена (ур.). *Етимолошки речник српског језика*. Свеска I. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2003.
- КОНЕСКИ, Блаже (ред.). *Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања*. Том I–III. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 1961–1966.
- КОНЕСКИ, Блаже. *Грамматика на македонскиот литературен јазик*. Дел I–II. Скопје 1965. Скопје: Култура, 1967.
- КОНЕСКИ, Кирил (ред.). *Толковен речник на македонскиот јазик*. Том I–V. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 2003–2011.
- МИСИРКОВ, Крсте. *За македонските работи*. Софија 1903. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 1974.
- МЛАДЕНОВЌ, Стефанъ. *Етимологически и правописен речник на българския книжовен език*. Софија: Книгоиздателство Христо Г. Дановъ–О.О. Д-во, 1941.
- ТРУБАЧЕВ, О. Н. (ред.). *Этимологический словарь славянских языков*. Выпуск 16. Москва: „Наука“, 1990.
- SKOK, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Том I–IV. Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971–1974.

Vasil S. Drvoshanov

ON THE SEMANTICS OF THE LEXEME *FORTUNA* (*STORM*) IN THE MACEDONIAN DIALECTS

Summary

The author of the article analyzes the semantics of the lexeme *fortuna* (*storm*) in the Macedonian dialects. On the basis of the dialect material used, he notes that an extremely large number of phonetic diversities of the mentioned lexeme exists on the Macedonian language territory, and that this lexeme has developed several meanings with a wide range of semantic nuances. According to the methodology of the areal linguistics, the author presents the wide spreading of the phonetic and semantic diversity of the lexeme *fortuna* (*storm*) and other lexemes with meteorological meanings - *aletina*, *vetrushka*, *vjavica*, *vitlavica*, *viulica*, *luna*, *pepelnica*, *slapavica*, *spida* and *uklama* - in the Macedonian dialect system. Moreover, he provides a necessary etymological explanation for each lexeme and a check of the lexemes in the lexicographical works: *Dictionary of the Macedonian language with Serbo-Croatian interpretations* and *Interpretative Dictionary of the Macedonian Language*. Finally, he comes to a conclusion that the Macedonian folk speeches, which have developed spontaneously, went through a series of foreign influences over the centuries and have preserved many lexemes which semantics has more layers than that one which is recorded today in the standard language dictionary.

Keywords: fortuna (storm), semantics, lexic, diversity, wide spreading, Macedonian dialects, Macedonian language, dictionaries, etymology.